

відчувалася абсолютно у всіх галузях життя українського населення гірських теренів. Найбільш дошкульною така увага була стосовно сфери самоорганізації громадського простору. Спеціальними об'єктами репресивної політики польської адміністрації на Лемківщині стали читальні «Просвіти», як провідники національної освіти та культури. Найбільшою ж гвалтовністю були позначені дії польської адміністрації в освітній сфері: всупереч взятим на себе міжнародним зобов'язанням, поляки розпочали гвалтовну деукраїнізацію лемківської школи. Прискіпливою з боку польської держави була й увага до історичної пам'яті лемків. Чинники докладали чималих зусиль, щоб зменшити українські впливи на процеси формування національної самосвідомості русинів. Засобів у цій боротьбі польська влада не добирала – толерувала пропаганду москвофільського бачення минулого русинів чи намагалася показати їх як зденаціоналізованих поляків. Тож вповні очікуваними були репресії чиновників стосовно видань, котрі формували в лемків українську оптику їхнього минулого та майбутнього. Промовистою ілюстрацією тут став «Наш лемко», на чіх шпальтах зустрічається найбільше цензорських викреслень саме в історичних рубриках. Поряд із репресивними акціями стосовно лемківських громадських ініціатив проукраїнського характеру, польська адміністрація нахабно втручалася навіть у приватне життя русинів, намагаючись, приміром, регламентувати стиль їхнього одягу. Доведено, що дописи «Нашого лемка» дозволяють говорити про брутальне ставлення польської адміністрації до української меншості лемківських теренів. Тож викликає щиру повагу громадський чин колективу «Нашого лемка», що попри цензурні утиски та поліційні атаки, провадили свою важливу працю над плеканням в русинському середовищі почуття етнічної самобутності та загальноукраїнської єдності.

Ключові слова: міжнародні відносини, «Наш лемко», Юліан Тарнович, лемкознавство, польська держава.

Одержано редакцією 23.04.2021
Прийнято до публікації 29.06.2021

УДК: 94(477)''198'':37.091.212(581)
DOI: 10.31651/2076-5908-2021-1-87-97

КОВАЛЬКОВ Олександр Леонідович,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
ім. В. Винниченка, м. Кропивницький
Orcid ID: 0000-0003-2344-3050
e-mail: KovalkovAlex@ukr.net

ПІДГОТОВКА АФГАНСЬКИХ СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1980-х рр. (на прикладі м. Кіровограда)

У статті досліджено підготовку громадян Демократичної республіки Афганістан у навчальних закладах Української РСР на прикладі м. Кіровограда. З'ясовано, що навчання в Радянському Союзі було важливим засобом виховання прорадянської генерації афганської молоді, яка мала стати соціальною опорою режиму Народно-демократичної партії Афганістану. В умовах «холодної війни» це було складовою радянської політики «соціалістичної орієнтації», спрямованої на перехід країн «третього світу» «від феодалізму до соціалізму».

Ключові слова: Демократична республіка Афганістан, Українська РСР, навчальні заклади, студенти, ідейно-політичне виховання.

Постановка проблеми. Упродовж десятиліття, від радянської військової інтервенції 25–27 грудня 1979 р. і до виведення «Об'єднаного контингенту радянських військ» 15 лютого 1989 р. Демократична республіка Афганістан (з 1987 р. – Республіка Афганістан) лише формально була суверенною державою. Вона перебувала під зовнішнім управлінням з Москви, була окупована 100-тис. радянським військовим контингентом, а реальне керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою здійснювали тисячі радянських радників в усіх відомствах. Афганістан повністю залежав від СРСР у військово-політичній

і фінансово-економічних сферах, а правляча Народно-демократична партія Афганістану (НДПА) була лише прозорим прикриттям радянської окупації країни. ДРА була однією з багатьох країн «третього світу», в яких Москва реалізовувала політику «соціалістичної орієнтації». Її метою була докорінна трансформація суспільно-політичної, соціально-економічної та культурно-ідеологічної систем відсталих країн задля підготовки «стрибка через формацію» – переходу «від феодалізму до соціалізму, минаючи капіталізм». Утім, Афганістан був єдиною країною, де ця це відбувалося в умовах громадянської війни, в якій марксистському режимові протистояла більшість афганців, та окупації радянськими військами, які воювали з «непримиренною опозицією» на боці маріонеткового режиму НДПА. Наслідком такої насильницької «радянізації» стало перетворення Афганістану на «державу, що не відбулася» («Failed State»), перманентна криза якої триває по сьогодні.

Одним із важливих засобів соціалістичної модернізації Афганістану була масштабна трансформація системи шкільної, професійно-технічної та вищої освіти за радянським зразком. Важлива роль у вихованні афганської молоді у дусі «ідеалів Квітневої революції» відводилася навчанню афганців у навчальних закладах Радянського Союзу. Це був дієвий засіб виховання орієнтованої на СРСР і радянську систему молоді.

Метою цієї статті є дослідження питання підготовки афганських студентів в Українській РСР на прикладі навчальних закладів м. Кіровограда і з'ясування його місця у структурі соціалістичної трансформації Афганістану у 1980-ті рр.

Джерелами дослідження стали передусім фонди навчальних закладів м. Кіровограда з Державного архіву Кіровоградської області, в яких міститься інформація про навчання афганських студентів, а також про особливості навчальної та ідейно-виховної роботи з ними [1–9]. Інформація про чисельність афганських студентів в УРСР отримана з інформаційних повідомлень та аналітичних звітів про політичні настрої афганських студентів, які зберігаються у фондосховищах Галузевого архіву СБУ [10]. Нами також використано тексти радянсько-афганських домовленостей про співпрацю в освітній галузі [11; 12], а також повідомлення та щоденникові записи посла СРСР в Афганістані та інших радянських посадовців про зустрічі та перемовини з афганськими політиками [13; 14; 15; 16]. Остання група джерел розміщена на сайтах американських науково-освітніх установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрім статті О. Л. Ковалькова про настрої афганських студентів в УРСР у зв'язку з радянською інтервенцією в ДРА та виведенням звіди ОКРВ [17] відсутні наукові публікації, присвячені підготовці афганських кадрів у СРСР як складової політики «радянізації» Афганістану. Лише праця українського радянського вченого П. П. Брицького [18] дотична до проблеми. Проте в ній, як і в дослідженні радянсько-афганських відносин Л. Б. Теплинського [19], політика СРСР щодо країн, що розвиваються загалом і Афганістану включно, тлумачилася з позицій «пролетарського інтернаціоналізму». Українські [20; 21; 22], російські [23], казахські [24] та американські [25; 26] вчені лише побіжно зверталися до проблеми освіти в радянсько-афганських відносинах. Відомості про навчання афганських діячів у СРСР можна віднайти у біографічному довіднику, укладеному Г. П. Єжовим [27].

Виклад основного матеріалу. Афганці навчалися у радянських вищих та професійно-технічних навчальних закладах з кінця 1950-х років. Після візиту до Кабула у грудні 1955 р. делегації на чолі з М. С. Хрущовим і підписання низки домовленостей про співпрацю в соціально-економічній та культурній сферах радянсько-афганські відносини динамічно розвивалися. СРСР допомагав Афганістану в індустріалізації, перетворився на найбільше джерело «дешевих» кредитів і провідного торговельного партнера [20, 181 – 188]. З огляду на це, а також на брак фахівців (в середині 1970-х рр. в Афганістані грамотними були бл. 20% чоловіків і не більше 1% жінок) навчання афганців у СРСР у тих умовах було цілком природним.

Перші афганці (семеро працівників кабульського хлібокомбінату) були прийняті на навчання до Московського технологічного інституту харчової промисловості в 1959 р. [21, 197]. 4 березня 1960 р. між обома країнами було підписано Угоду про культурне співробітництво [12], яка сприяла збільшенню числа афганських студентів у СРСР. Так, у 1961–1972 рр. у радянських вузах і технікумах здобули освіту 1 188 афганців. Більшість із

них навчалися в республіках Середньої Азії, проте афганці їхали і до інших республік. Так, з 1963–1964 навчального року щороку у вузах Української РСР навчалися понад 100 афганських студентів [21, 197]. Афганські фахівці отримали змогу підвищували кваліфікацію на підприємствах Радянського Союзу. Першими з них стали 40 працівників Кабульського авторемонтно-механічного заводу, дев'ятеро нафтовиків-буровиків тощо [20, 190 – 191].

Після підписання 5 червня 1969 р. Протоколу про еквівалентність документів про середню, середню спеціальну, вищу освіту та наукові ступені [11] кількість афганців у радянських навчальних закладах різного рівня зросло. Лише впродовж 1971 – 1974 рр. ВНЗ СРСР закінчило понад 500 афганців, що склало 22% усіх громадян країни, що здобули освіту за кордоном [19, 244]. У 1977 р. СРСР виділив для афганських студентів 225 стипендій [14, 1].

Кожна зі сторін переслідувала власну мету в такій співпраці. Афганістан конче потребував кваліфікованих господарських, науково-технічних та управлінських кадрів. Тож умовами, які створила для цього Москва, Кабул намагався скористатися з максимальною для себе користю. В СРСР же мислили категоріями «холодної війни». Навчання іноземних студентів, передусім з країн «третього світу», розглядалося як дієвий засіб виховання прорадянської інтелігенції, через яку можна було б просувати марксистські ідеї в світі. На думку більшості дослідників, саме така, виплекана в СРСР або під його впливом, частина афганського суспільства здійснила або підтримала Квітневий переворот 1978 р., який пізніше назвали «Квітневою (Саурською) національно-демократичною революцією».

Попри те, що в першому марксистському уряді Афганістану було лише два міністри, які здобули освіту в СРСР [26, 134], чимало військових, політичних і державних діячів ДРА часів Таракі – Аміна свого часу навчалися в СРСР. Один із натхненників і ватажків Квітневого перевороту, міністр національної оборони А. Кадир навчався у СРСР на військового льотчика [27, 12]. Ще один ватажок перевороту, член Революційної ради і міністр зв'язку в першому уряді ДРА С. М. Гулябзой вищу освіту здобув у СРСР [27, 92]. Р. М. Пактин, посол ДРА у Москві, а пізніше – міністр водних ресурсів і енергетики навчався в аспірантурі при Московському енергетичному інституті, де у 1977 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата технічних наук [27, 242]. М. Д. Размьяр, начальник управління міністерства планування, заступник завідувача економічного відділу ЦК НДПА впродовж року навчався у Москві і двох – у Києві [27, 254 – 255]. Постійний представник ДРА при ООН Б. Сахак кандидатську дисертацію захистив у 1977 р у СРСР [27, 292]. Член Революційної Ради, міністр планування М. С. Аламьяр проходив стажування з геології в Бакинському університеті [27, 30]. Член ЦК НДПА Гольдад, яка впродовж 1978–1979 рр. обіймала різні посади, закінчила Сільськогосподарську академію ім. Тімірязєва у Москві [27, 88]. Командир 11-ї дивізії майор Бахрамудин закінчив Рязанське повітрянодесантне командне училище [27, 62]. Губернатор і командувач військами Гератської провінції Г. Ака в СРСР проходив військову перепідготовку [27, с. 87 – 88]. Начальник військової розвідки, губернатор провінції Парван, посол в НДР А. Х. Самаді також навчався в СРСР [27, 121]. Ректор Кабульського університету, міністр освіти, сільського господарства, член Політбюро ЦК НДПА А. Р. Джалілі в СРСР захистив кандидатську дисертацію з історії [27, 100]. В СРСР здобув вищу освіту президент «Афганфільму» М. Расулі [27, 257]. Декан кількох факультетів Кабульського університету і Кабульського політехнічного інституту Ф. М. Якубі навчався в аспірантурі в Московському державному університеті, де і захистив кандидатську дисертацію з фізики. Він же очолював «Асоціацію випускників радянських навчальних закладів» [27, 382]. І цей список можна продовжити.

СРСР першим визнав Демократичну республіку Афганістан, і від самого початку надавав всіляку підтримку уряду НДПА в його прагненні реформувати країну за радянським зразком. Впродовж перших двох місяців після «Квітневої революції» 1978 р. між ДРА і СРСР було укладено 29 угод про економічне і технічне співробітництво. Впродовж 1978 р. за сприяння СРСР в Афганістані було збудовано й уведено в експлуатацію понад

60 господарських об'єктів [21, 407; 22, 69]. Близько 3 тис. афганців щороку навчалися в 5 професійно-технічних навчальних закладах, відкритих у ДРА за сприяння СРСР [22, 71]. 13 червня 1978 р. Генеральний секретар ЦК НДПА, голова Револьюційної ради та Ради міністрів ДРА Н. М. Таракі прийняв радянського посла А. М. Пузанова і міністра вищої і середньої освіти СРСР В. П. Єлютіна, який перебував у ДРА з візитом. Афганський лідер заявив, що для будівництва нового суспільства Афганістану бракує фахівців з вищою освітою. Радянський посадовець відповів, що СРСР готовий приймати щороку 1 500 афганських студентів і «давати їм не лише професійну освіту, але й потрібне суспільно-політичне виховання» [16]. Під час цього візиту між СРСР і ДРА було підписано Протокол про підготовку у вузах СРСР афганських кадрів [22, 71].

Відтоді у Москві і Кабулі підкреслювали, що освіта має стати вагомим засобом форсованої соціалістичної модернізації ДРА. Під час зустрічі з А. М. Пузановим і президентом АН Таджикиської РСР М. С. Асімовим, який очолював делегацію АН СРСР в Афганістані, Н. М. Таракі наголосив на «важливості для ДРА можливості використання передового досвіду радянських вчених», що, з-поміж іншого, мало дозволити Афганістану стати «природним членом соціалістичного співтовариства» [15, 1]. А під час зустрічі зі співробітником центрального апарату МЗС СРСР І. С. Спіцьким посол ДРА в СРСР Р. М. Пактин зауважив, що особливу увагу в ДРА приділяли вивченню афганцями суспільних наук. Якщо раніше, відзначив він, 50% афганців після навчання в СРСР поверталися додому комуністами, то тепер він сподівається, що таких буде 100% [14, 1 – 2]. Для полегшення адаптації афганців до навчання у радянських навчальних закладах восени 1979 р. міністри вищої і середньої освіти ДРА і СРСР М. Сума і В. П. Єлютін домовилися про відкриття в Кабулі річних курсів російської мови. Викладати на них повинні були радянські фахівці, а також викладачі кафедри російської мови Кабульського політехнічного інституту [13, 3].

Захоплення влади НДПА спричинило перегляд принципів відрядження афганців на навчання за кордон. Якщо до 1978 р. головним критерієм відбирання кандидатур до радянських навчальних закладів був фаховий, то після «Квітневої революції» визначальним став партійний. Потрапити до переліку потенційних студентів могли лише лояльні до кабульського режиму люди. Це були переважно члени НДПА, Демократичної організації молоді Афганістану (ДОМА, аналог радянського комсомолу) чи Демократичної організації жінок Афганістану (ДОЖА). Особлива увага приділялася співпраці між ВЛКСМ і ДОМА. Сотні функціонерів ДОМА навчалися у Вищій комсомольській школі при ЦК ВЛКСМ у Ташкенті і Ташкентській республіканській комсомольській школі. Так, лише в 1981–1982 рр. там пройшли підготовку 150 осіб [28, 21].

У вищих, технічних та професійно-технічних закладах СРСР навчалися тисячі афганців. Найбільш здібні писали й захищали в спеціалізованих вчених радах при освітніх і наукових закладах СРСР кандидатські дисертації. Були серед таких і дослідження з історії Афганістану і радянсько-афганських відносин. Дисертація З. Баттеншаха присвячена економічному співробітництву між двома державами [29]. А. С. Зазай досліджував, з-посеред інших, радянський вектор афганської дипломатії [30]. А. Р. Кохістані торкався радянсько-афганських відносин у контексті історії НДПА [31]. У Києві захистив дисертацію з проблем військово-патріотичного виховання в афганській армії С. А. Мамунд [32]. К. Ранджбар вивчав радянсько-афганські відносини в 1963–1973 рр. [33]. В. А. Расул дослідив соціальну структуру афганського суспільства (дисертація також захищена у Києві) [34]. Різні аспекти «Квітневої революції» та соціалістичної модернізації Афганістану вивчали З. Вахіді [35], Г. А. Таракі [36] і М. М. А. Пуладин [37]. Предметом дослідження дисертації А. М. Рахімі (захищеної у Києві) була політика Афганістану щодо СРСР в 1919–1939 рр. [38]. Допомогу Афганістану з боку Радянського Союзу в реалізації п'ятирічних планів у 1956–1972 рр. вивчав М. В. Юсуфі [39]. Ознайомлення з авторефератами дисертацій, захищених громадянами Афганістану до 1991 р., змушує констатувати, що вимоги щодо їх виконання й оформлення були більш ніж лояльними. У деяких авторефератах вказані лише дві, а в окремих – одна (!) публікація з теми дослідження. Усі статті, схоже, писалися на дарі чи пушту, оскільки їх назви і вихідні дані подані без

перекладу російською. З огляду на те, що дисертації захищалися не лише в Москві, Києві чи Ташкенті (знавці східних мов там були), але й, наприклад, у провінційному Воронежі, у СРСР було створено режим найбільшого сприяння для підготовки науковців Афганістану

Більшість афганців, що природно, їхали до Москви, Ленінграда та республік Середньої Азії. Утім, чимало навчалися і в інших союзних республіках. Так, у кінці 1979 р. у «цивільних» вищих навчальних закладах УРСР навчалося 522 громадянина ДРА (207 у Києві, 122 у Харкові, 103 у Донецьку, 18 у Запоріжжі, 13 у Сімферополі, і 5 у Вінниці). Ще 190 осіб навчалися у військових училищах Києва, Львова, Одеси, а також 186 – у Харківській школі МВС [10, 456]. У 1980-ті рр. кількість студентів-афганців у СРСР, а відтак і в Українській РСР, зросла. Побільшало в афганських партійних та урядових структурах діячів, які здобули освіту в СРСР загалом і в УРСР зокрема. Так, заступник завідувача економічного відділу ЦК НДПА, кандидат в члени ЦК НДПА М. А. Баварі закінчив Інститут народного господарства в Одесі [27, 54]. Завідувач сільськогосподарським відділом ЦК НДПА, міністр легкої промисловості А. Бахар навчався в Інституті народного господарства в Києві [27, 61]. Директор спільного радянсько-афганської транспортної компанії АФСОТР, начальник відділу економіки Національного вітчизняного фронту М. І. Дехкан закінчив Київський топогеодезичний технікум [27, 96]. М. С. Мангал, який обіймав різні посади в афганських урядах, був членом ЦК НДПА навчався на підготовчому факультеті Харківського університету, а потім – в Одеському інституті народного господарства [27, 157–158]. Посол ДРА в Японії, а пізніше – заступник прем'єр-міністра А. Х. Мохтат був студентом Вищого інженерного училища в Києві [27, 208]. А. М. Фарзан, помічник Б. Кармаля, секретар Президії Революційної ради закінчив Донецький політехнічний інститут [27, 328].

Афганці навчалися не лише в Києві і великих містах. У провінційному Кіровограді в кількох навчальних закладах були представницькі афганські спільноти. Деякі афганці проходили короткотермінову підготовку. Так, у січні–травні 1981 р. у Кіровоградському вищому льотному училищі цивільної авіації (КВЛУЦА) проходили перепідготовку на літаку Ан-24 шестеро пілотів, четверо бортмеханіків, троє інженерів і троє техніків із ДРА. У документах збереглися імена пілотів М. Шинварі, А. Какара, М. Н. Хемата, Н. Мохамеда, С. Сайді, А. Х. Зазайя; бортмеханіків Ш. Мохамеда, Х. Мохамеда, М. Масума, А. В. Азіза; інженерів М. Рафіка, А. Ваххаба, А. В. Азіза; техніків М. Афзала, А. Азіза і С. Факіра [5, 5 – 6].

Як видно із характеристик на афганських курсантів, їхня фахова підготовка була посередня. Так, щодо одного із них йшлося: «Під час проходження програми льотної підготовки мав складнощі при виконанні кермування, а також при пілотуванні літака за приладами при заході на посадку... В польоті не завжди своєчасно помічає відхилення літака від заданого режиму польоту» [5, 127]. Інші мали «труднощі в освоєнні польотів з використанням радіотехнічних засобів» [5, 128], «ускладнення при виконанні заходу на посадку за системами через недостатні навички в пілотуванні за приладами» [5, 129], «труднощі при виконанні кермування, а також при виконанні заходу на посадку за приладами з використанням посадкових систем» [5, 130] тощо. Утім, навіть короткотривала підготовка в одному із кращих профільних навчальних закладів СРСР була корисною як для самих курсантів, так і для афганської цивільної авіації в цілому.

Більшість афганців отримували у Радянському Союзі повноцінну освіту. У звітах Кіровоградського медичного училища за 1986 – 1987 н.р. згадуються «іноземні учні нашого училища з Афганістану», яких запросили на зустріч із радянськими воїнами-«афганцями» [2, 12]. З огляду на те, що в документі лише одного разу згадані «іноземні фармацевти» [2, 29], можна припустити, що йшлося саме про афганців. У звіті за 1988 – 1989 н.р. згадані 21 студент-іноземець з відділення «фармація» [3, 2]. Напевне, серед них були й афганці. Кидається у вічі, що успішність серед учнів «іноземного відділення» була найнижчою по училищу: 95,7% кількісний і 51% якісний показники [3, 8].

Найбільше афганське земляцтво було в кіровоградському СПТУ №8. В училищі готували фахівців з багатьох виробничих спеціальностей (плиточників-лицювальників, малярів, мулярів, мозаїстів, штукатурів, слюсарів-сантехніків електромонтажників,

електро- і газозварювальників, будівельних столярів, монтажників залізобетонних конструкцій, машиністів автокрана, екскаватора, бульдозера, грейдера). У 1984 р. в училищі навчалися 85 афганських учнів, які мешкали в гуртожитках [7, 14]. Вони перебували на повному державному утриманні. Так, для придбання одягу на кожного учня виділялося 300 руб. на увесь період навчання. Ще по 3 руб. виділялося для «організації культурного відпочинку» кожного учня щомісяця [8, 13].

Роботі з іноземними студентами й учнями приділялася значна увага. В кожному навчальному закладі, де навчалися іноземці, діяли Ради у справах іноземних студентів (учнів), їх навчання і виховання регулювалося відповідними нормативними документами, перебувало на особливому контролі адміністрації закладів і партійних комітетів. В опрацьованих документах кількох навчальних закладів м. Кіровограда не вдалося відшукати майже жодної інформації про власне навчання афганських студентів. Ті ж документи, які є доступними, змушують констатувати, що не навчання було пріоритетом у роботі з іноземцями в той час.

Даних про навчання афганців у Кіровоградському інституті сільськогосподарського машинобудування (КІСМ, там навчалися студенти з-понад десятка інших соціалістичних країн та країн «соціалістичної орієнтації») відшукати не вдалося, проте звіт секції російської мови як іноземної цього вишу за 1980–1981 н.р. уможливило з'ясувати принципові підходи до навчання студентів із «братніх» країн. У ньому йшлося, що «на заняттях з російської мови постійна увага приділялася вихованню в студентів діалектико-матеріалістичного світогляду» відповідно до плану заходів із «втілення в навчальний процес матеріалів... XXVI з'їзду КПРС». Російську мову іноземці вивчали на прикладі «Основних напрямків розвитку народного господарства СРСР» [1, 7]. Спеціально для іноземних студентів були розроблені комплекти слайдів «Жовтень», «В. І. Ленін», тексти «Радянська Армія», «В. І. Ленін», «Радянська Україна: підсумки і перспективи», «1 травня – День міжнародної солідарності трудящих», «Вони були делегатами XXVI з'їзду КПРС» [1, 4]. Викладачі секції звітували про олімпіади, вікторини, літературні вечори («Жовтень у радянській поезії», «В. І. Ленін у поезії», «Чи знаєте ви життя В. І. Леніна» тощо) [1, 8].

У планах «ідейно-виховної, навчально-методичної та організаційної роботи» з афганськими учнями СПТУ №8 також наголошувалося на необхідності «у процесі теоретичного і виробничого навчання настійливо і цілеспрямовано формувати в іноземних учнів марксистсько-ленінський світогляд про розвиток природи і суспільства, патріотизм і інтернаціоналізм, високу моральну культуру». Адміністрація навчального закладу вимагала «корегування перспективно-тематичних планів і конспектів викладачів, доповнюючи їх матеріалами миролюбної зовнішньої політики СРСР, матеріалами червеного Пленуму ЦК КПРС, промовама на Пленумі Генерального Секретаря ЦК КПРС т. Андропова Ю. В., матеріалами XIX з'їзду ВЛКСМ, XVII з'їзду профспілок, новими досягненнями науково-технічного прогресу», «вивчення у процесі занять першоджерел праць класиків марксизму-ленінізму» [6, 4]

Як видно з наявних документів, у роботі з іноземними студентами пріоритет надавався ідейно-політичному вихованню. Воно здійснювалося «всіма факультетами, службами і підрозділами училища (тут КВЛУЦА – О. К.) спільно з громадськими організаціями під керівництвом партійного комітету училища і на підставі перспективних і поточних планів ідейно-виховної роботи» [4, 2]. Чільне місце в цих планах посідали «пропаганда серед іноземних студентів рішень і документів КПРС і Радянського уряду», «роз'яснювальна робота з внутрішньої і зовнішньої політики СРСР» [4, 7].

Адміністрація навчальних закладів та партійні комітети тісно опікувалися афганською спільнотою. З огляду на те, що найбільша афганська громада була у СПТУ №8, тут ми орієнтуємося на «Комплексний план ідейно-виховної, навчально-методичної та організаційної роботи з іноземними учнями» СПТУ №8 на 1983–1984 н.р. Згідно з ним, викладачі й адміністрація спиралися в цій роботі передусім на членів НДПА і ДОМА як «найбільш свідомих» представників афганського земляцтва. На початку кожного навчального року за участі адміністрації училища формувалася актив афганських учнів, засідання якого мали відбуватися «не рідше двох разів на місяць з актуальними порядками денними» [6, 2].

Комітети НДПА і ДОМА мали бути забезпечені суспільно-політичною літературою і підписками на періодичні видання, актуальною інформацією «про події в Афганістані, про роботу НДПА з втілення в життя рішень партконференції НДПА...» [6, 13].

Надзвичайно насиченим було позаурочне життя афганських учнів. Це були лекції («Створення СРСР – продовження справи Великого Жовтня», «Ленінський комсомол – помічник і резерв партії», «Розвиток світової соціалістичної системи», «Антинародна сутність сучасного капіталізму» [6, 5]), спецсеминар «Актуальні проблеми боротьби за мир і розрядку на міжнародній арені», перегляд і обговорення «історично-революційних, хронікально-документальних і науково-популярних фільмів», «місячники» на кшталт «атеїстичного», або ж «Торжество ленінської національної політики» чи «Пропаганда миролюбної зовнішньої політики СРСР», екскурсії «по місцях бойової і трудової слави радянського народу», участь у різноманітних мітингах і маніфестаціях [6, 6] тощо. З метою «інтернаціонального виховання» педагогічний склад училища мав «настійливо прищеплювати учням із Афганістану якості патріотів-інтернаціоналістів». Цьому мали сприяти серія заходів до 40-річчя Перемоги, регулярний випуск стінних газет «Моя Батьківщина – Афганістан», урочистий мітинг афганських учнів на честь утворення НДПА, урочисті збори на честь 6-ї річниці Квітневої революції, мітинги солідарності з народами країн, що розвиваються [6, 7 – 8]. Найбільш важливим засобом трудового виховання визначено участь афганців у Всесоюзному ленінському суботнику [6, 9].

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що здобуття освіти громадянами в інших країнах є нормальною практикою міждержавних взаємин. Для слаборозвинених країн це було і залишається вагомим засобом підготовки висококваліфікованих кадрів. Проте в умовах глобального ідеологічного протистояння, якою була «холодна війна», це був ще й елемент політики, спрямованої на просування інтересів наддержав у світі. Цю тенденцію виразно ілюструють радянсько-афганські відносини. За роки такої цілеспрямованої роботи в радянських вищих і професійно-технічних навчальних закладах було не лише підготовлено тисячі кваліфікованих афганських фахівців найрізноманітніших спеціальностей, але й виховано ціле покоління нових людей. Після навчання в Радянському Союзі до Афганістану поверталися у своїй масі носії «марксистсько-ленінського світогляду», які щиро захоплювалися радянською дійсністю і бажали перенести хоча би окремі елементи її на Батьківщину. Навчання в СРСР у 1960–70-ті рр. сприяло поширенню марксистських ідей в Афганістані, що втілилося в «Квітневій революції» 1978 р. В наступне десятиліття, в умовах радянської окупації цієї країни, навчання афганців в СРСР було засобом формування чисельної прорадянської верстви афганського суспільства.

Список використаної літератури

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). Ф. Р-823. Оп. 1. Спр. 521. – 10 арк.
2. ДАКО. Ф. Р-6628. Оп. 1. Спр. 572. – 60 арк.
3. ДАКО. Ф. Р-6628. Оп. 1. Спр. 620. – 56 арк.
4. ДАКО. Ф. Р-7168. Оп. 2. Спр. 844. – 33 арк.
5. ДАКО. Ф. Р-7168. Оп. 3. Спр. 32. – 185 арк.
6. ДАКО. Ф. Р-7439. Оп. 1. Спр. 142. – 34 арк.
7. ДАКО. Ф. Р-7439. Оп. 1. Спр. 156. – 133 арк.
8. ДАКО. Ф. Р-7439. Оп. 1. Спр. 166. – 14 арк.
9. ДАКО. Ф. Р-7439. Оп. 1. Спр. 181. – 27 арк.
10. Галузевий архів Служби Безпеки України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1163. – Арк. 456–458.
11. Протокол об эквивалентности документов о среднем, среднем специальном и высшем образовании и ученых степеней Союза Советских Социалистических Республик и Королевства Афганистана. – 5 июня 1969 г. // Советско-афганские отношения. 1919–1969 гг. / Ред. В. Виноградов, Р. Ахрамович и др. – Москва: Издательство политической литературы, 1971. – С. 404–406.
12. Соглашение о культурном сотрудничестве между Союзом Советских Социалистических Республик и Афганистаном. – 4 марта 1960 г. // Советско-афганские отношения. 1919–1969 гг. / Ред. В. Виноградов, Р. Ахрамович и др. – Москва: Издательство политической литературы, 1971. – С. 189–193.
13. Запись беседы с заместителем премьера-министра, министром иностранных дел ДРА Шах Вали: Посол СССР в Демократической Республике Афганистан. – 27 октября 1979 года. –

- 4 арк. [Електронний ресурс] // Архив Национальной безопасности Университета Дж. Вашингтона. Афганистан (далі – Архив НБ). – Режим доступу: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/10.31.1979%20Meeting%20w%20Shah%20Vali.pdf
14. Запись беседы с послом Демократической Республики Афганистан в СССР Раз Мухаммедом Пакином: Из дневника И. С. Спицкого. – 28 июля 1978 г. – 3 арк. [Електронний ресурс] // Архив НБ. – Режим доступу: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/1978.08.02.PDF
 15. Запись беседы с председателем Революционного Совета, премьер-министром Демократической Республики Афганистан Н. М. Тараки: Из дневника А. М. Пузанова. – 11 июля 1978 г. – 2 арк. [Електронний ресурс] // Архив НБ. – Режим доступу: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/1978.07.26.PDF
 16. Notes from a Conversation with the General Secretary of the Central Committee [CC] of the NDPA [National Democratic Party of Afghanistan], Chairman of the Revolutionary Council of DRA [Democratic Republic of Afghanistan] N.M. Taraki. – June 13, 1979. // Soviet Invasion of Afghanistan. Wilson Center. Digital Archive. International History Declassified. – Access mode: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110301>
 17. Ковальков О. Л. Ставлення афганських студентів в УРСР до радянської інтервенції в Афганістан та виведення радянських військ (1979–1989) / О. Л. Ковальков // Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. – Історія. – 2020. – Вип. 2 (145). – С. 33–39.
 18. Брицкий П. П. Помощь стран социализма в подготовке кадров для освободившихся государств / П. П. Брицкий. – Львов: Вища школа, 1986. – 180 с.
 19. Теплинский Л. Б. История советско-афганских отношений. 1919–1987 / Л. Б. Теплинский. – Москва.: Мысль, 1988. – 384 с.
 20. Ковальков О. Л. Афганістан у зовнішній політиці Радянської Росії/СРСР: 1919–1978 рр. / О. Л. Ковальков. – Кропивницький: ФОП Лівий Сергій Васильович, 2018 – 272 с.
 21. Майдан И. Г. Вклад Украинской ССР в развитие сотрудничества между Советским Союзом и Афганистаном / И. Г. Майдан // Афганистан. Экономика, политика, история. / Отв. ред. Ю. В. Ганковский. – Москва : Наука, 1984. – С. 191–199.
 22. Слинкин М. Ф. Народно-демократическая партия Афганистана у власти. Время Тараки – Амина (1978–1979 гг.) / М. Ф. Слинкин. – Симферополь, 1999. – 359 с.
 23. Коргун В. Г. История Афганистана. XX век. / В. Г. Коргун. – Москва: ИВ РАН, 2004. – 528 с.
 24. Акимбеков С. М. История Афганистана / С. М. Акимбеков. – Астана – Алматы: ИМЭП при Фонде Первого Президента, 2015. – 848 с.
 25. Dorronsoro G. Revolution Unending. Afghanistan: 1979 to the Present / G. Dorronsoro. – NY.: Columbia University Press, 2005. – 370 p.
 26. Wahab S., Youngerman B. A Brief History of Afghanistan / S Wahab, B. Youngerman. – NY, 2007. – 308 p.
 27. Афганистан. Краткий биографический справочник / Сост. Г. П. Ежов. – Москва : Изд-во «Ключ С», 2002. – 440 с.
 28. Халид В. Роль ДОМА в социально-политической жизни РА (1978–1987 гг.) / В Халид // Республика Афганистан: опыт и тенденции развития / Отв. ред. М.А. Бабаходжаев. – Ташкент: Издательство ФАН Узбекской ССР, 1990. – С. 19–30.
 29. Баттеншах З. Экономическое и культурное сотрудничество СССР и Афганистана. – 07.00.02. «История СССР». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Воронеж, 1978. – 30 с.
 30. Зазай А. С. Проблемы внешней политики в постановлениях Большой Джирги Афганистана (созывы 1941, 1955, 1964 гг.) – 07.00.05. «История международных отношений и внешней политики». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 1977. – 28 с.
 31. Кохистани А. Р. Борьба НДПА за осуществление революционно-демократических преобразований в стране (1978–1986 гг.) – 07.00.03. «Всеобщая история». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент, 1988. – 24 с.
 32. Мамунд С. А. Роль военно-патриотического воспитания в формировании морально-политической готовности молодежи к защите Родины (на примере РА). – 09.00.02. «Теория научного социализма и коммунизма». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – К., 1990. – 20 с.
 33. Ранджбар К. Историческое развитие Афганистана и советско-афганские отношения в 1963–1973 гг. – 07.00.02. «История СССР». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Л., 1976. – 24 с.

34. Расул В. А. Особенности развития социально-классовой структуры афганского общества (социологический анализ). – 09.00.01. «Диалектический и исторический материализм». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – К., 1988. – 16 с.
35. Вахиди З. Структурные преобразования национальной экономики Республики Афганистан в 80-е годы. – 08.00.17 «Экономика развивающихся стран». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва, 1990. – 20 с.
36. Тараки Г. А. Апрельская революция в Афганистане и некоторые вопросы международного права. – 12.00.10. «Международное право». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва, 1990. – 20 с.
37. Пуладин М. М. А. Проблемы социальной базы апрельской революции 1978 г. в Афганистане. – 07.00.04. «История международного коммунистического движения и национально-освободительных движений» Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва., 1990. – 28 с.
38. Рахими А. М. Политика Афганистана в отношении СССР в 1919–1939 гг. – 07.00.05. «История международных отношений и внешней политики». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – К., 1984. – 24 с.
39. Юсуфи М. В. Помощь СССР в осуществлении пятилетних планов экономического развития Афганистана (1956–1972 гг.). – 07.00.02. «История СССР». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Воронеж, 1974. – 32 с.

References

1. State Archives of Kirovohrad Region (SAKR). F. R-823. op. 1. file no. 521. 10 p.
2. SAKR. F. R-6628. op. 1. file no. 572. 60 p.
3. SAKR. F. R-6628. op. 1. file no. 620. 56 p.
4. SAKR. F. R-7168. op. 2. file no. 844. 33 p.
5. SAKR. F. R-7168. op. 3. file no. 32. 185 p.
6. SAKR. F. R-7439. op. 1. file no. 142. 34 p.
7. SAKR. F. R-7439. op. 1. file no. 156. 133 p.
8. SAKR. F. R-7439. op. 1. file no. 166. 14 p.
9. SAKR. F. R-7439. op. 1. file no. 181. 27 p.
10. Branch State Archive of Security Service of Ukraine. F. 16. op. 1. file no. 1163. p. 456–458.
11. Protocol on the equivalence of documents on secondary, specialized secondary and higher education and academic degrees of the Union of Soviet Socialist Republics and the Kingdom of Afghanistan. – June 5, 1969. (1971). *V. Vinogradov, R. Akhramovich (Ed.) Soviet-Afghan relations. 1919–1969.* Moscow: Publishing house of political literature, 404–406 (in Rus).
12. Agreement on cultural cooperation between the Union of Soviet Socialist Republics and Afghanistan. – March 4, 1960. (1971). *V. Vinogradov, R. Akhramovich (Ed.) Soviet-Afghan relations. 1919–1969.* Moscow: Publishing house of political literature, 189–193 (in Rus).
13. Record of the conversation with the Deputy Prime Minister, Minister of Foreign Affairs of the DRA Shah Wali: USSR Ambassador to the Democratic Republic of Afghanistan. – October 27, 1979. *J. Washington University National Security Archives. Afghanistan.* Access mode: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/10.31.1979%20Meeting%20w%20Shah%20Vali.pdf (in Rus).
14. Record of a conversation with the Ambassador of the Democratic Republic of Afghanistan to the USSR Raz Mohammed Paktin: From the diary of IS Spitsky. – July 28, 1978. *J. Washington University National Security Archives. Afghanistan.* Access mode: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/1978.08.02.PDF (in Rus).
15. Record of the conversation with the Chairman of the Revolutionary Council, Prime Minister of the Democratic Republic of Afghanistan N. M. Taraki: From the diary of A. M. Puzanov. – July 11, 1978. *J. Washington University National Security Archives. Afghanistan.* Access mode: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/1978.07.26.PDF (in Rus).
16. Notes from a Conversation with the General Secretary of the Central Committee [CC] of the NDPA [National Democratic Party of Afghanistan], Chairman of the Revolutionary Council of DRA [Democratic Republic of Afghanistan] N.M. Taraki. – June 13, 1979. *Soviet Invasion of Afghanistan. Wilson Center. Digital Archive. International History Declassified.* Access mode: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110301> (in Rus).
17. Kovalrkov O. L. (2020). The Attitudes of Afghan Students in the Ukrainian SSR to the Soviet Intervention in Afghanistan and Withdrawal of Soviet Troops (19789–1989). *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History, 2(145), 33–39* (in Ukr).

18. Britsky P. P. (1986). *Assistance of socialist countries in training for liberated states*. Lviv: Higher school (in Rus).
19. Teplinsky L. B. (1988). *History of Soviet-Afghan relations. 1919–1987*. Moscow: Thought (in Rus).
20. Kovalkov O. L. (2018). *Afghanistan in the foreign policy of Soviet Russia / USSR: 1919–1978*. Kropyvnytskyi: Private individual Livy S. V. (in Ukr).
21. Maidan I. G. (1984). The contribution of the Ukrainian SSR in the development of cooperation between the Soviet Union and Afghanistan. *Yu. V. Gankovsky (Ed.) Afghanistan. Economics, politics, history*. Moscow: Nauka, 191–199 (in Rus).
22. Slinkin M. F. (1999). *People's Democratic Party of Afghanistan in power. Time of Taraki – Amin (1978–1979)*. Simferopol (in Rus).
23. Korgun V. G. (2004). *History of Afghanistan. XX century*. Moscow: PC RAS. (in Rus).
24. Akimbekov S. M. (2015). *History of Afghanistan*. Astana–Almaty: IMEP under the Foundation of the First President (in Rus).
25. Dorronsoro G. (2005). *Revolution Unending. Afghanistan: 1979 to the Present*. New York: Columbia University Press (in Eng).
26. Wahab S. & Youngerman B. (2017). *A Brief History of Afghanistan*. New York (in Eng).
27. Yezhov G. P. (Comp.) (2002). *Afghanistan. Brief biographical reference*. Moscow: Publishing house «Key S» (in Rus).
28. Khalid V. (1990). The role of the DOAY in the socio-political life of the Republic of Afghanistan (1978–1987). *M. A. Babakhodzhaev (Ed.) Republic of Afghanistan: experience and development tendencies*. Tashkent: Publishing house FAN of the Uzbek SSR, 19–30 (in Rus).
29. Battenshah Z. (1978). *Economic and cultural cooperation between the USSR and Afghanistan*. History of USSR, 07.00.02. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in History. Voronezh (in Rus).
30. Zazay A. S. (1977). *Foreign policy problems in the resolutions of the Great Jirga of Afghanistan (convocations of 1941, 1955, 1964)*. History of International Relations and Foreign Policy, 07.00.05. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in History. Moscow (in Rus).
31. Kohistani A. R. (1988). *Fight of the PDPA for the implementation of revolutionary democratic transformations in the country (1978–1986)*. General history, 07.00.03. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in History. Tashkent (in Rus).
32. Mamund C. A. (1990). *The role of military-patriotic education in the formation of moral and political readiness of youth to defend the Motherland (on the example of the RA)*. The theory of scientific socialism and communism, 09.00.02. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in Philosophy. Kyiv (in Rus).
33. Ranjbar K. (1976) *Historical development of Afghanistan and Soviet-Afghan relations in 1963–1973*. History of USSR, 07.00.02. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in History. Leningrad (in Rus).
34. Rasul V. A. (1988). *Features of the development of the social-class structure of Afghan society (sociological analysis)*. Dialectical and Historical Materialism, 09.00.01. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in Philosophy. Kyiv (in Rus).
35. Vahidi Z. (1990). *Structural transformations of the national economy of the Republic of Afghanistan in the 80s*. Economics of developing countries, 08.00.17. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in Economics. Moscow (in Rus).
36. Taraki G. A. (1990). *April Revolution in Afghanistan and some issues of international law*. International law, 12.00.10. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in Jurisprudence. Moscow (in Rus).
37. Puladin M. A. (1990). *Problems of the social base of the April 1978 revolution in Afghanistan*. History of the international communist movement and national liberation movements, 07.00.04. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in History. Moscow (in Rus).
38. Rahimi A. M. (1984). *Policy of Afghanistan towards the USSR in 1919–1939*. History of International Relations and Foreign Policy, 07.00.05. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in History. Kyiv (in Rus).
39. Yusufi M. V. (1974). *Assistance of the USSR in the implementation of five-year plans for the economic development of Afghanistan (1956–1972)*. History of USSR, 07.00.02. Abstract of the dissertation of the degree of PhD in History. Voronezh (in Rus).

KOVAL'KOV O.L., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of World History, V. Vynnychenko Central Ukraine State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, e-mail: KovalkovAlex@ukr.net

TRAINING OF AFGHAN STUDENTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE UKRAINIAN SSR IN THE 1980-S (ON THE EXAMPLE OF KIROVOHRAD)

Abstract. Introduction. *Within the framework of the “socialist orientation” policy, pursued by the USSR in the Democratic Republic of Afghanistan in the 1980s, an important place was given to the reorganization of the system of education due to the Soviet model. An important role in the education of Afghan youth in the spirit of the “ideals of the April Revolution” was given to the education of Afghans in educational institutions of the Soviet Union.*

The purpose of this article is to study the issue of training Afghan students in the Ukrainian SSR on the example of educational institutions in Kirovograd and to clarify its place in the structure of the socialist transformation of Afghanistan in the 1980-s.

The research methodology is based on content analysis of historical sources, problem-chronological, typological, retrospective methods.

Main results and conclusions. *During the Cold War the education of citizens of “third world” countries in Soviet educational institutions was an effective element of policy aimed at promoting the interests of the USSR in the world. During the years of such purposeful work, thousands of qualified specialists of various specialties for Afghanistan have been trained in Soviet higher and vocational schools. At the same time, a whole generation of Afghans had been brought up and who, after studying in the Soviet Union, became the bearers of the “Marxist-Leninist worldview,” sincerely admired the Soviet reality and wanted to transfer at least some elements of it to their homeland. Studying in the USSR in the 1960’s and 1970’s contributed to the spread of Marxist ideas in Afghanistan, which was embodied in the “April Revolution” of 1978. In the next decade the training of Afghans in the USSR was a means of forming a large pro-Soviet stratum of Afghan society under Soviet occupation,*

Scientific novelty of research results. *For the first time in Ukrainian historiography, the problem of educating the citizens of Afghanistan in educational institutions of the Ukrainian SSR in the 1980s as a component of the policy of “socialist orientation” has been studied. Based on a study of a wide documentary base, it was established that ideological and political education, instilling in them “Marxist-Leninist worldview” and “ideals of the April Revolution” was the main component of working with Afghan students.*

Key words: *Democratic Republic of Afghanistan, Ukrainian SSR, educational institutions, students, ideological-political education.*

Одержано редакцією 15.04.2021
Прийнято до публікації 29.06.2021

УДК 94:504.06+323.1(477)1986/1990”
DOI: 10.31651/2076-5908-2021-1-97-105

PERGA Tetiana,
PhD in History, senior researcher,
State Institution “Institute of World
History of National Academy of
Science of Ukraine”
Orcid ID: 0000-0002-8725-3451
e-mail: pergatatiana@gmail.com

ECO-NATIONALISM, “GREEN WORLD” ASSOCIATION AND PATH TO THE INDEPENDENCE OF UKRAINE IN LATE 1980s – EARLY 1990s

Introduction. *The problem of social activism in the Ukrainian SSR after the Chernobyl disaster is widely studied by researchers. American researcher J. Dawson developed the theory of eco-nationalism in the late 1990s, according to which a specific movement emerged in the “nuclear” Soviet republics – eco-nationalism that combined ecological and national movements. She contends, however, that the two movements existed in parallel and their degree of convergence depended on the local context. Novelty.* *Although there are a number of studies on specific aspects of this theory, they are fragmented and the situation in the Ukrainian USSR has not been the subject of deep research. The purpose of the article is to investigate the social activism in Ukraine in the late 1980s - early 1990s taking the example of the Ukrainian environmental association «Green World». Methods.* *The study is based on an analysis of the original documents of the KGB and the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the memoirs of members of the association. Results.* *The Chernobyl accident was a catalyst for the general public’s dissatisfaction with the Soviet government’s policies in many areas. First of all, it led to the*